

3.Радянський чинник у Російській революції

Працюючи з майбутніми магістрами Могилянки, які не мали вузівської історичної освіти, я запитував їх: чому всі три селянські війни в Росії трапилися у XVII-XVIII ст.? Адже соціальне і економічне становище селян було тоді неспівставно кращим, ніж у першій половині XIX ст., коли кріпосницьке гноблення досягло апогею. Студенти частіше за все відповідали правильно: боротися з поневоленням можна тільки тоді, коли ти не поневолений остаточно. Адміністративно-поліцейський апарат у XIX ст. був розбудований незрівнянно краще, ніж раніше, не залишаючи шансів на опір завжди роз'єднаним селянам.

На початку XX ст. внутрішні вороги імперії рекрутувалися з робітничого та інтелігентського середовища. Народницькі, а пізніше есерівські організації, які виник-

ли серед інтелігенції і орієнтувалися на селянство, нерідко з відчаю перед його політичною інертністю вдавалися до індивідуального терору. Інша річ – робітничий клас. Згуртовані у великі колективи умовами виробництва, робітники могли діяти консолідовано, і у 1905 році вони це доказали. Щоправда, царизм теж доказав тоді, що може справитися з масовим робітничим рухом.

Здавалося, що революційний рух в євразійській імперії розвиватиметься за К.Марксом, тобто в міру зростання чисельності і суспільної ваги робітничого класу. До селян Маркс ставився презирливо, порівнюючи їх з лантухом картоплі: розв'яжи лантух, і картоплини розсипляться. Навіть есери з часом перенесли центр ваги своєї політичної діяльності на робітничі колективи. Тим більше, що останні склалися головним чином з робітників у першому поколінні.

Світова війна внесла вирішальні корективи в розстановку соціально-класових сил в Росії. Тут мова не йде про звичайний тягар війни та її ціну – це лежить на поверхні. Справа в іншому: уперше війна перестала бути заняттям професіоналів і увірвалася майже в кожну сім'ю. На третьому її році навіть офіцерський корпус царської армії істотно демократизувався, постійно поповнюючись за рахунок вихідців з робітничо-селянських “низів”. Солдатська маса стала в основному селянською: по-перше, селянською була й країна; по-друге, кваліфіковані робітники не підлягали мобілізації.

Таким чином, правлячі кола імперії, самі того не бажаючи, об'єднали селян у великі колективи – по-ротно і по-батальйонно, а на додаток вклали їм в руки гвинтівки з набоями і навчили ними користуватися. Великі міста, і передусім – імперська столиця, перетворилися на бази, де мобілізованих селян нашвидкуруч навчали, “збивали” у військові команди і посилали на передову – воювати за чужі для них інтереси. Йти на передову чи залишатися у тиловому гарнізоні, бунтуючи проти властей – така дилема поставала тепер перед новобранцями. Вони не мали ні політичних, ні психічних зв'язків з імперією, яка грабувала їхніх батьків під час

проведення селянської реформи (викупні платежі припинилися тільки з революцією 1905 року) і продавала їхніх дідів разом з мисливськими собаками. Отже, уперше і саме в Росії склалися об'єктивні умови для того, щоб селянська війна переросла в революцію. Власне, не треба було й селянської війни. Вимагалось тільки одне: щоб ці селяни в солдатських мундирах спрямували свої гвинтівки проти внутрішнього, а не зовнішнього ворога.

Просування Росії в напрямі революції було непомітним, але нездоланим. Прагнучи модернізуватися, щоб не втратити статус великої держави, імперія надто тісно сплелася економічними і фінансовими інтересами з Антантою. Тому вона не могла залишитися осторонь конфлікту, який назрівав з кінця 70-х рр. XIX ст. у Європі і переріс у світову війну. В ході цієї війни якраз і сформувалася в Росії та селянська армія, політична ненадійність якої яскраво проявилася у 1917 році.

Відтворена у попередньому нарисі хроніка березневих подій свідчить про те, що самодержавна влада царя була скинута не лівими політичними партіями (вони тільки виходили з підпілля і приголомшено озиралися довкола), не Думою (чого варті маніпуляції з назвою Тимчасового комітету!), і навіть не 200-тисячним політичним страйком петроградських робітників. Микола II втратив ґрунт під ногами, коли за його відречення висловилися головнокомандуючі фронтами і начальник штабу Верховного головнокомандуючого. Їх позиція визначалася тільки одним – поведінкою військ.

Царя скинули ради солдатських депутатів (на фронтах – солдатські комітети) разом з радами робітничих депутатів. Фактично же це зробила одна Петроградська рада робітничих і солдатських депутатів. На початку березня 1917 року інші організації такого типу ще не встигли виникнути. Однак це не мало жодного значення для визначення поведінки мас.

Перечитавши останню фразу, я зрозумів, що її треба пояснити конкретним прикладом. Для цього підійдуть спогади генерала О.Лукомського, який працював у

Ставці Верховного головнокомандуючого. Розповідаючи про дії генерала Іванова, якого Микола II послав з диктаторськими повноваженнями в Петроград, Лукомський так схарактеризував ситуацію в Царському Селі: “В местных частях войск уже началось брожение и образовались комитеты; но серьезных выступлений еще не было. Кроме того, некоторые части, как Конвой Его Величества, так и Собственный Его Величества пехотный полк были еще в массе своей верны присяге. Слух о прибытии эшелона войск с фронта вызвал в революционно настроенных частях смущение”⁷.

Виявляється, що десь уже утворилися солдатські ради і комітети, десь спостерігалось тільки бродіння, але всюди у військах, крім привілейованих частин, вже відчувався, як пише генерал, “революційний настрій”. Такий настрій, а не організаційна структура, здатна приймати і проводити в життя політичні рішення, визначав поведінку солдатської і робітничої маси.

Обурені політичною безправністю і жалюгідним матеріальним становищем, охоплені бажанням уникнути мобілізації, а ті, хто вже був мобілізований – не потрапити на передову, народні “низи” нагадували насичений розчин в момент кристалізації. Коли траплялося щось екстраординарне, вони починали поводити себе однаковою чином без всякого організаційного впливу іззовні. Таким екстраординарним повідомленням міг стати розтиражований телефонний дзвінок Леоніда Андрєєва, який бачив з вікон власної квартири, як павловці забарикадувалися в ротній казармі – для петроградського гарнізону; газетні звістки про петроградські події – для далекої периферії.

Ради і комітети утворювалися в усій країні за прикладом Петроради. Остання відразу взяла на себе функції центрального координуючого органу. Проте ієрархічно побудованої радянської організації в країні не виникло. Кожна рада функціонувала сама по собі і займалася суто місцевими справами. Склад рад і комітетів був плинним, тому що робітничі і військові колективи могли в будь-який момент відкликати свого

депутата і надіслати іншого. Ради були різними за рівнем представництва, за соціальним складом (поряд з солдатськими стали виникати й офіцерські ради), за адміністративно-територіальним поділом. Переважна їх більшість представляла інтереси народних “низів”, які часто не узгоджувалися навіть між собою. Нерідко вони очолювалися демагогами, які керувалися тільки особистою вигодою, зневажаючи законність і порядок. Та всі розуміли, що раніше державні інтереси були інтересами вищих класів, і тільки повалення самодержавства створило умови для узгодження інтересів різних верств. Разом з тим викликане гострою соціальною озлобленістю революційне насилля не сприяло узгодженню інтересів. Навпаки, воно створювало небезпеку громадянської війни. Радянський чинник в Російській революції був анархічним і деструктивним.